

POPULARYZACJA ARCHEOLOGII NA PRZYKŁADZIE REZERWATU ARCHEOLOGICZNEGO W KALISZU-ZAWODZIU

DISSEMINATION OF ARCHAEOLOGY: A CASE STUDY OF THE ARCHAEOLOGICAL RESERVE IN KALISZ-ZAWODZIE

Paulina Przepiórka

pkprzepiorka@gmail.com

ABSTRACT: The subject of this article is the analysis of the activities conducted by the Archaeological Reserve in Kalisz-Zawodzie and its role in education and popularization of archaeology. It is based on the results of conducted quantitative and qualitative research surveys among visitors to the reserve and residents of Kalisz, including students of one of the primary schools, and interviews with experts. On their basis, the profile of visitors, the motivation they were guided by and their perception of the reserve and its offer were determined. In order to improve the image of the reserve and develop an appropriate offer, an original program and organizational concept for the discussed facility was created on the basis of the collected information.

KEY WORDS: archaeological reserves, education, popularization of archaeology, quantitative research, qualitative research, Archaeological Reserve in Kalisz-Zawodzie, visitor's profile

W Polsce znajduje się kilkadziesiąt rezerwatów archeologicznych i tworzone są nowe, ponieważ ich popularność nie maleje. Stają się one substytutem tradycyjnych muzeów i są preferowane przez turystów ze względu na możliwość obcowania z prawdziwymi obiektami lub ich wiernymi rekonstrukcjami w plenerze, przez atrakcyjne formy aktywnego uczestnictwa (Werczyński, 2011, s. 35–42). O sukcesie takich miejsc decyduje również relacja, jaką budują one z odwiedzającymi.

Do najczęściej gromadzonych przez muzea oraz ich oddziały danych statystycznych należą dane dotyczące rocznej frekwencji odwiedzających daną placówkę. Jest to na pewno cenna informacja, umożliwiająca wykonanie zestawień rocznych, dzięki którym można obserwować tendencje wzrostowe lub spadkowe liczby odwiedzają-

cych, jednak niewystarczająca do opracowania odpowiedniej strategii programowej i strategii działania, do których potrzebne są bardziej szczegółowe informacje. Z założenia wyniki badań ankietowych powinny zobrazować profil odwiedzających (wiek, płeć, wykształcenie czy miejsce zamieszkania) oraz wskazać, co zmotywowało ich do odwiedzenia danej placówki, a także, jak osoby postrzegają daną placówkę i jakie mają oczekiwania względem odwiedzonego miejsca. Dzięki takim informacjom placówki mają szansę na rozwój i stałe poszerzanie swojej oferty, a co za tym idzie – możliwość zwiększania pozytywnego oddziaływania na społeczeństwo i skuteczną popularyzację i udostępnianie dziedzictwa archeologicznego.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników oraz interpretacji badań ilościowych oraz jakościowych, przeprowadzonych na potrzeby pracy magisterskiej autorki, które dotyczą Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu, znajdującego się w Kaliszu – mieście położonym w środkowo-zachodniej Polsce, na wschodnim skraju Wysoczyzny Kaliskiej, nad rzeką Prosną (Łęcki, 1992, s. 92). W niewielkiej odległości na południe od centrum miasta, na lewym brzegu Proсны, zlokalizowane jest natomiast Zawodzie (dzielnica Rypinek), gdzie znajdują się relikty wczesnośredniowiecznego grodu (Łęcki, 1992, s. 96).

We wstępie artykułu przedstawione zostaną zastosowane metody badawcze: badania ankietowe i wywiady ze specjalistami oraz informacja na temat próby statystycznej. Następnie zostanie podjęta problematyka definicji rezerwatów archeologicznych oraz przedstawiona ich działalność edukacyjna i popularyzatorska. Kolejną część poświęcona jest prezentacji Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu. Opisany został sam obiekt, historia jego powstania oraz przybliżone jego funkcjonowanie. W dalszej kolejności dokonano interpretacji wyników badań ilościowych oraz jakościowych. Natomiast ostatnia część to autorska koncepcja programowo-organizacyjna, stworzona na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

METODOLOGIA I METODYKA BADAWCZA

Podczas przeprowadzonych badań zastosowane zostały metody i techniki badawcze nauk społecznych, których istotnym rozróżnieniem jest podejście ilościowe i jakościowe (Sołoma, 2002). Opracowane zostały trzy anonimowe ankiety, które rozdawano respondentom do samodzielnego wypełnienia, nadzorowane przez ankietera, którego funkcję pełniła autorka, udzielając odpowiedzi na ewentualne pytania respondentów. Każda z nich składała się z dwóch części: metryczki umieszczonej na początku ankiety, w celu zebrania podstawowych informacji o respondentach, oraz zestawu pytań, w większości zamkniętych, również takich, które powtarzały się we wszystkich trzech ankietach.

Pierwsza z ankiet została przeprowadzona 10 lipca 2021 roku wśród zwiedzających Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu w trakcie jednej z cyklicznych imprez plenerowych „Rodzinne weekendy na Zawodziu”, której tematem przewodnim były „Zabawy na grodzie. Rozrywki dużych i małych mieszkańców grodu”. Ankieta

składała się z 11 pytań, w tym pytania uwzględniające przewidziane w trakcie imprezy atrakcje. Przebadano w sumie 50 osób, których charakterystykę prezentuje tab. 1.

Tabela 1. Charakterystyka respondentów odwiedzających rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu

Table 1. Characteristics of respondents visiting The Archaeological Reserve in Kalisz-Zawodzie

Płeć	Wykształcenie	25-29 lat			30-39 lat			40-49 lat			50-59 lat			powyżej 60 lat			Suma końcowa
		Kalisz	Spoza	Suma	Kalisz	Spoza	Suma	Kalisz	Spoza	Suma	Kalisz	Spoza	Suma	Kalisz	Spoza	Suma	
Kobieta	średnie	0	0	0	0	1	1	1	1	2	0	2	2	1	0	1	6
	wyższe	1	2	3	2	6	8	3	4	7	0	2	2	1	1	2	22
	Suma	1	2	3	2	7	9	4	5	9	0	4	4	2	1	3	28
Mężczyzna	podstawowe	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	średnie	0	0	0	5	5	0	2	2	1	0	1	0	0	0	0	8
	wyższe	0	0	0	3	3	6	2	4	6	0	1	1	0	0	0	13
	Suma	0	0	0	3	8	11	3	6	9	1	1	2	0	0	0	22
	Suma końcowa	1	2	3	5	15	20	7	11	18	1	5	6	2	3	3	50

Ponieważ podczas analizy poprzedniej ankiety okazało się, że wśród odwiedzających tylko 32% stanowili mieszkańcy Kalisza, zostali oni kolejną grupą docelową w następnym badaniu ankietowym, przeprowadzonym w październiku 2021 roku. Ankieta składała się z 16 pytań i miała na celu weryfikację, ilu spośród respondentów zna i odwiedza Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu oraz jak oceniają obiekt. Ankiety były rozdawane w dużych liczbach, z prośbą o wypełnienie i zwrot, znajomym, a także przypadkowym mieszkańcom Kalisza. Ostatecznie udało się uzyskać 44 wypełnione ankiety.

Tabela 2. Charakterystyka respondentów – mieszkańców Kalisza

Table 2. Characteristics of respondents – residents of the city of Kalisz

Płeć	Wykształcenie	18-29 lat	30-39 lat	40-49 lat	50-59 lat	powyżej 60 lat	Suma końcowa
Kobieta	średnie	2	3	0	1	1	7
	wyższe	4	7	5	6	0	22
	Suma	6	10	5	7	1	29
Mężczyzna	średnie	1	2	1	2	0	6
	wyższe	0	2	1	2	0	5
	inne	0	0	0	1	0	1
	brak odp	0	1	0	0	0	1
	Suma	1	5	2	5	0	13
Brak odp	średnie	0	1	0	0	0	1
	wyższe	0	0	0	0	1	1
	Suma	0	1	0	0	1	2
	Suma końcowa	7	16	7	12	2	44

Ostatnie badania przeprowadzono wśród uczniów klas 5–8 szkoły podstawowej mieszczącej się na terenie Kalisza, w związku z chęcią zbadania wśród tej grupy wiekowej poziomu znajomości oraz odbioru rezerwatu, a co za tym idzie, ogólnego zainteresowania lokalnym dziedzictwem archeologicznym i historią regionu, w których to pozytywnym

kształtowaniu Rezerwat Archeologiczny powinien brać czynny udział. Badania ankietowe odbyły się w październiku w 2021 roku wśród uczniów Szkoły Podstawowej nr 3 w Kaliszu. Respondentami było w sumie 93 uczniów, którzy odpowiedzieli na 9 pytań.

Tabela 3. Charakterystyka respondentów – uczniów klas 5–8 Szkoły Podstawowej nr 3 w Kaliszu

Table 3. Characteristics of respondents – students of grades 5–8 of Primary School No 3 in Kalisz

Płeć	klasa 5	klasa 6	klasa 7	klasa 8	Suma końcowa
Kobieta	12	6	13	12	43
Mężczyzna	17	1	16	13	37
Inna	2	0	5	2	9
Brak odp	2	0	1	1	4
Suma końcowa	33	7	25	28	93

Dodatkowo, w celu uzyskania szczegółowych opinii na temat Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu, przeprowadzone zostały cztery indywidualne wywiady pogłębione z ekspertami, podczas których każdemu z nich zostały zadane po cztery różne pytania nawiązujące do pełnionych przez nich funkcji oraz doświadczenia, jakie mają w związku z działalnością rezerwatu. Pierwszy z nich odbył się z Małgorzatą Walczak-Kubiak, wiceprezes zarządu ds. programowych Kaliskiego Oddziału PTTK im. Stanisława Graewego, która również jest członkiem stowarzyszenia rekonstruktorów „Kaliscy Wojowie Grodziska Zawodzie”, przez co regularnie uczestniczy w imprezach organizowanych na terenie rezerwatu, jak również oprowadza turystów po obiekcie. Kolejnym ekspertem był archeolog Leszek Ziábka, który w latach 1995–2008 pełnił funkcję kierownika rezerwatu, a następnie był kierownikiem Działu Archeologii Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej. Uczestniczył w wielu wykopaliskach na terenie Ziemi Kaliskiej, również w tych prowadzonych na Zawodziu. Trzecim respondentem był sokolnik Mateusz Moszczyński, który świadczy usługi związane z rekonstrukcją historyczną, prowadząc m.in. na Zawodziu zajęcia tzw. żywej historii z czasów pierwszych Piastów. Ostatni wywiad, w związku z chęcią poznania opinii na temat współpracy Miasta Kalisza z rezerwatem, który jako oddział Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej podlega pod samorząd Województwa Wielkopolskiego, przeprowadzono z Prezydentem Miasta Kalisza Krystianem Kinastowskim.

DEFINICJA, ZAŁOŻENIA DZIAŁALNOŚCI ORAZ SPOSOBY EDUKACJI I POPULARYZACJI W REZERWATACH ARCHEOLOGICZNYCH

Choć od momentu powstania koncepcji pierwszego rezerwatu archeologicznego na ziemiach polskich na terenie półwyspu w Biskupinie minęło przeszło 90 lat (Rajewski, 1958, s. 244–245), problematyka adekwatnego zdefiniowania tego typu

obiektów pozostaje wciąż aktualna. Przez lata archeolodzy oraz muzealnicy zajmujący się tym tematem opracowali wiele koncepcji oraz założeń, którymi powinny charakteryzować się obiekty eksponujące zabytki archeologiczne *in situ*, czyli w miejscu ich faktycznej lokalizacji.

Zdzisław Rajewski definiuje rezerwaty jako obiekt zabytkowy lub zespół obiektów przeznaczonych do pełnienia różnych funkcji społecznych – naukowych i kulturalnych (Rajewski, 1964, s.105). Z kolei Ksawery Piwocki określa, że zabytek staje się rezerwatem wówczas, gdy posiada zaplecze turystyczne, odpowiednie walory dydaktyczne oraz stały dozór i odpowiednią obsługę zwiedzających (Piwocki, 1961, s. 3–4). Natomiast Jerzy Augustyniak przedstawił kilka aktualnych do dzisiaj postulatów, m.in. podkreślił „odpowiedni stosunek substancji zabytkowej do koniecznych urządzeń zabezpieczających i użytkowych rezerwatu” (Augustyniak, 1973, s. 273) oraz „związek grodu ze środowiskiem naturalnym, związek nierozzerwalny, nakazujący widzieć gród wraz z otaczającym go terenem jako całość” (Augustyniak, 1973, s. 274). Sam proces tworzenia rezerwatów podzielił na trzy części: badania wykopaliskowe, fazę wstępno-projektową oraz realizację wybranego projektu (Augustyniak, 1973, s. 270–283). Krzysztof Dąbrowski (1977, s. 3–7) w rezerwach archeologicznych, zwłaszcza tych o dostatecznie dużej powierzchni, upatruje miejsc kształtujących środowisko naturalne, które łączą funkcje dydaktyczne i rekreacyjne, a ich celem, jako trwałego elementu krajobrazu historycznego, ma być popularyzacja przeszłości. Inny z autorów – Marek Konopka (1980, s. 292–298), opierając się na wcześniejszej literaturze przedmiotu, uściśla kryteria rezerwatów, wychodząc od stwierdzenia „że u podstawy pojęcia rezerwatu archeologicznego leży intencja nadania obiektowi archeologicznemu w terenie specjalnego statusu”, wskazując na ich najważniejsze działania, nazywane przez niego ideą udostępniania zabytku, które zapewniają mu właśnie wspomniany wyżej odrębny status. Według Zbigniewa Kobylińskiego tworzenie rezerwatów archeologicznych stanowi jedną z najważniejszych form zarządzania dziedzictwem archeologicznym, co prowadzi do jednoczesnej ochrony zabytku połączonej z prezentacją, edukacją i korzyściami materialnymi. W tym celu niezbędny jest kompleksowy program zarządzania dziedzictwem archeologicznym, w którego skład wchodzić powinny takie elementy, jak konserwacja, organizacja, ekspozycja, interpretacja, rekonstrukcja i promocja (Kobyliński, 2005, s. 57–58). Wojciech Piotrowski wylicza natomiast elementy, które powinny wchodzić w skład rezerwatów archeologicznych. Według autora są to: oryginalne pozostałości dawnych kultur, często przebadane wykopaliskowo, w obrębie oznakowanego i chronionego obszaru; rekonstrukcje *in situ*; zaplecze konserwatorskie; baza naukowa i konserwatorsko-dydaktyczna; wydzielony teren służący do prowadzenia zajęć, warsztatów archeologii doświadczalnej, lekcji i szkoleń; zespół pracowników przygotowanych pod względem merytorycznym i technicznym; możliwość organizowania festynów; odpowiednia infrastruktura techniczna; aktywna ochrona ekosystemu oraz udział w promocji regionu (Piotrowski, 2006, s. 332–333; cyt. za: Pawleta, 2016, s. 191).

Na zachodzie Europy synonimem rezerwatów archeologicznych są muzea na wolnym powietrzu (*open-airmuseum*) (Pawleta, 2012, s. 190). Także w tym przypadku,

na co wskazuje Roeland Paardekooper (2012, s. 27), badacze napotykają na trudności precyzyjnego zdefiniowania tego typu obiektów. Na Wyspach Brytyjskich obiekty te nazywane są np. ośrodkami dla zwiedzających, gospodarstwami, parkami lub wioskami, a w Niemczech – muzeami lub parkami, we Francji zaliczane są do muzeów terenowych, a w Szwecji określane są jako wioski prehistoryczne lub po prostu muzea na wolnym powietrzu. W Holandii w latach 80. ubiegłego stulecia podjęto nieudaną próbę zdefiniowania omawianych obiektów, które ostatecznie, nawiązując do ich roli edukacyjnej, określane są m.in. jako centra terenowe, farmy z epoki żelaza lub obozy prehistoryczne (Paardekooper, 2014, s. 148–150). Obecnie najbardziej aktualną definicją muzeów na wolnym powietrzu jest ta opracowana w latach 2007–2008 przez EXARC¹. Zgodnie z jej brzmieniem, muzeum na wolnym powietrzu jest instytucją, której działania nie mają na celu korzyści materialnych (zysku), posiadającą znajdujące się na świeżym powietrzu, wiernie odtworzone, pełnowymiarowe rekonstrukcje obiektów architektonicznych zgodne ze źródłami archeologicznymi. Przechowują one zbiory niematerialnych zasobów dziedzictwa oraz dokonują interpretacji życia i działalności ludzi w przeszłości, co zostało osiągnięte za sprawą kompleksowych metod naukowych, w celach edukacyjnych, naukowych oraz satysfakcji odwiedzających².

A zatem, zgodnie z przeanalizowanymi definicjami wyżej wymienionych autorów, rezerwat to obiekt, w którym znajdują się *in situ* przebadane wcześniej metodą archeologiczną zabytki, powinien być powszechnie dostępny, przystosowany do zwiedzania oraz popularyzować wiedzę o nim (Konopka, 1980, s. 292–298). Spójne z tą definicją są również twierdzenia Roksany Chowaniec (2010, s. 148) oraz Michała Pawleta (2016, s. 199), którzy podkreślają jego rolę w ochronie dziedzictwa archeologicznego.

Ważną rolę w rezerwach archeologicznych spełniają pełnowymiarowe rekonstrukcje, które swą materialnością poświadczają realność istnienia określonych form przeszłości, kreując wśród zwiedzających wrażenie obcowania z czymś autentycznym i bezpośredniego jej doświadczania właśnie przez fizyczny kontakt z repliką lub kopią zabytku (Pawleta, 2012, s. 374). Są one oparte na źródłach archeologicznych, a ich waga dla archeologii została wyrażona przez zalecenia zawarte w „Karcie Weneckiej” oraz „Karcie Lozańskiej” (Pawleta, 2014, s. 223–224). Cieszą się ogromną popularnością wśród zwiedzających, a to za sprawą swojego efektu wizualnego, który wraz z zapachem, dotykiem i dźwiękiem, ma wielką siłę przyciągania zwiedzających bez względu na ich wiek, wykształcenie czy różnice społeczne, przez co skutecznie przekazują wiedzę historyczną (Blockley, 1998, s. 72–73). Dodatkowo stanowią one idealną scenę dla inscenizowania przeszłych wydarzeń przez archeologów lub odtwórców historycznych w trakcie pokazów dawnych rzemiosł, festynów archeologicznych, prezentacji odtwórstwa historycznego, a także lekcji żywej historii (Pawleta, 2012, s. 373–374).

¹ <https://exarc.net/> (dostęp: 15.09.2022 r.).

² <https://exarc.net/about-us/definitions> (dostęp: 15.09.2022 r.).

Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie archeologicznym współcześnie odbywa się bardzo często przez zabawę i angażujący przekaz treści (Pawleta, 2014, s. 227), za pomocą wielu działań podejmowanych przez rezerваты, w których aktywnie uczestniczą odwiedzający, takich jak archeologia eksperymentalna, lekcje muzealne oraz warsztaty archeologiczne, rekonstrukcje, festyny czy odtwórstwo historyczne.

Dzięki pierwszej z wymienionych form popularyzacji, jaką są pokazy bazujące na ustaleniach archeologii eksperymentalnej, badacze są w stanie odtworzyć techniki produkcji przedmiotów pozyskiwanych w wyniku badań archeologicznych oraz zrekonstruować procesy związane z życiem ludzi w przeszłości. Organizowane przez rezerваты pokazy na podstawie wyników eksperymentów archeologicznych stanowią jedną z najbardziej oryginalnych i najciekawszych form edukacji, a także stanowią sprzyjające warunki do nieformalnego uczenia się oraz do przekazywania wiedzy w zakresie dziedzictwa archeologicznego, a tym samym efektywną formę nauki (Chowaniec, 2010, s. 149; Pawleta, 2014, s. 222). W trakcie takich pokazów zwiedzający mają nie tylko okazję do obserwacji, ale także, w wielu przypadkach, do samodzielnego uczestniczenia w nich, dzięki czemu, przez bezpośrednią partycypację, zanurzają się niejako w odtwarzaną za ich pośrednictwem przeszłość, co z kolei przekłada się na jej pozytywne postrzeganie. Do najczęstszych przykładów takich działań należą m.in. produkcja i wypał naczyń, wytwarzanie broni i ozdób, hodowla zwierząt czy uprawa roślin.

Podobne funkcje realizują lekcje muzealne oraz warsztaty archeologiczne, które również są formą edukacji nieformalnej, skierowanej przede wszystkim do dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Mają one charakter tematycznych zajęć praktycznych, prowadzonych według ustalonego scenariusza, podczas których ich uczestnicy w aktywny, połączony z zabawą sposób nie tylko poznają przeszłość, ale również tajniki pracy archeologów (Pawleta, 2014, s. 223). Dodatkowo cały przekaz wzmacniany jest przez możliwość zabrania ze sobą, jako pamiątkę, wytworzonych podczas zajęć przedmiotów.

Kolejną formą prezentowania przeszłości w rezerwach archeologicznych są festyny o charakterze plenerowym, które skierowane są do szerokiej grupy odbiorców, zarówno dzieci, dorosłych, jak i osób starszych. Są ważnymi wydarzeniami lokalnymi, a często nawet wydarzeniami na skalę krajową lub światową, jak choćby odbywający się cyklicznie festyn archeologiczny w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie czy festiwal Słowian i Wikingów w skansenie Słowian i Wikingów w Wolinie, przez co przyciągają dużą liczbę zwiedzających. Podczas tego rodzaju imprez panuje swojego rodzaju atmosfera dawności, która odpowiednio stymulowana inscenizacjami przedstawianymi przez odtwórców historycznych, prezentowaniem eksponatów, strojów, kuchni dawnych epok, a także inscenizacjami scen z życia codziennego czy walkami wojów sprawiają, że zwiedzający mają możliwość dosłownie przenieść się w czasie i osobiście doświadczać historii. Wymienione działania doskonale wpisują się w założenia terminu *edutainment* – neologizmu utworzonego z połączenia angielskich wyrazów *education* (edukacja) oraz *entertainment* (rozrywka), który został użyty po raz pierwszy przez Tima Endersona i oznacza edukację przez rozrywkę (Edensor,

2004, s. 115; Bursche, Chowaniec, 2009, s. 74; Pawleta, 2014, s. 218). Festyny często mają też aspekty jarmarku, ponieważ wystawcy, którzy są jednocześnie rekonstruktorami historycznymi, wystawiają na sprzedaż wykonane przez siebie repliki zabytków, chętnie objaśniając procesy ich wytwarzania. Zarzutem, wielokrotnie stawianym tego typu imprezom, jest ich nastawienie na rozrywkę i komercję, przez co, przez swoją widowiskowość, przyciągają turystów, dla których wątki historyczne nie są priorytetem. Jest to jednak szansa na dotarcie z wiedzą do społeczeństwa, które niewiele wie o dziedzictwie archeologicznym oraz roli archeologii w działaniach mających na celu jego ochronę (Pawleta, 2014, s. 216).

REZERWAT ARCHEOLOGICZNY W KALISZU-ZAWODZIU: HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

W najstarszej części Kalisza, w dzielnicy Zawodzie, w miejscu dawnego grodu mieści się Rezerwat Archeologiczny, który ze względu na widoczną zewnętrzną formę w terenie jest nieodłączną częścią krajobrazu naturalnego miasta. Jest on jednym z oddziałów Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, wchodzi także w skład drugiej trasy Szlaku Piastowskiego i otwarty jest dla zwiedzających od wtorku do niedzieli.

Swoją obecną kształt zawdzięcza pracom przeprowadzonym w 2007 roku w związku z pozyskaniem Funduszy Unii Europejskiej. Ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego zrealizowano projekt „Gród kaliski – odbudowa i promocja spuścizny dziedzictwa kulturowego Europy”³. W trakcie tego przedsięwzięcia odtworzono, zgodnie z ich lokalizacją i konstrukcją, obiekty, takie jak brama wejściowa z mostem i ostrokołem, dwupoziomą wieżę obronną z palisadą i fragmentem umocnień, fundamenty romańskiej kolegiaty św. Pawła, siedem budynków o różnej konstrukcji oraz grób kurhanowy z czasów plemiennych. Wykonano również makiety grodu, zamieszczono plansze informacyjne oraz wykonano infrastrukturę dla turystów. Uroczyste otwarcie Rezerwatu Archeologicznego „Kaliski Gród Piastów” odbyło się 14 czerwca 2008 roku, podczas Święta Miasta Kalisza i wraz ze zorganizowanym na jego terenie Jarmarkiem Archeologicznym, który był jedną z jego głównych atrakcji (Radlicki, 2008, s. 4–5; Ziabka, 2008a, s. 11).

Zainteresowanie naukowe tym obszarem, nazywanym od wielu lat przez mieszkańców „Szwedzkimi Górami”, sięga połowy XIX wieku. W 1885 roku sporządzony został pierwszy plan grodziska oraz wykonano jego pomiary, natomiast pierwsze badania wykopaliskowe na tym terenie rozpoczął w 1903 roku Włodzimierz Demetrykiewicz, który zlokalizował miejsce kolegiaty. W latach 1958–1965, w ramach programu związanego z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego, na Zawodziu zostały przeprowadzone badania wykopaliskowe przez zespół Iwony i Krzysztofa Dąbrowskich. W trakcie badań odsłonięto fundamenty kolegiaty wraz z cmenta-

³ <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/551767//> (dostęp: 15.09.2022 r.).

rzem przykościelnym, rozpoznano kamiennieo-drewniano-ziemne umocnienia grodu z trzech faz istnienia, wieżę oraz zabudowę wewnętrzną grodu. Następne badania z lat 1983–1992, prowadzone przez Tadeusza Baranowskiego, dowiodły istnienia wcześniejszego, drewnianego kościołka w miejscu późniejszej kolegiaty, uzyskano także wiele informacji o charakterze i zabezpieczeniu grodu (Ziąbka, 2008a, s. 6–8, 10–11).

Na podstawie wyników długoletnich badań archeologicznych, wspartych badaniami interdyscyplinarnymi, wyróżniono główne fazy dziejów Zawodzia – miejsca, w którym mieścił się gród. Na piaszczystych wyspach w dolinie Proсны istniały stanowiska osady ludności kultury łużyckiej (wczesna epoka żelaza) oraz przeworskiej (okres wpływów rzymskich), czego świadectwem są fragmenty ceramiki z warstw uformowanych znacznie później. Datowania radiowęglowe najstarszych warstw osadniczych z terenu grodziska wskazują, że w późnym okresie wpływów rzymskich istniała w tym miejscu nieumocniona osada. Słabo rozpoznany jest okres czasów plemiennych, prawdopodobnie mieściła się tu osada otwarta – odnaleziono fragmenty naczyń z wieków VI–VII. Na wiek VII–VIII datowane jest natomiast przedchrześcijańskie cmentarzysko ciałopalne z co najmniej jednym kurhanem kamiennym, istnieją również przypuszczenia dotyczące istnienia tu pogańskiego miejsca kultu. Prawdopodobnie w wiekach VIII–IX rozpoczęto umacnianie faszyną i drewnem brzegów rzeki, wysp oraz przejść przez podmokłe tereny (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 5–6).

Według datowania dendrochronologicznego pierwszy gród wzniesiono w latach 50/60. IX wieku (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 6). W X wieku tereny te należały do państwa Piastów – zgodnie z teorią Andrzeja Buko wywodzili się oni właśnie stąd i to z Zawodzia rozpoczęli ekspansję na tereny Wielkopolski (Buko, 2012, s. 145–149). W tym okresie, w związku ze zmianą poziomu wód, rozbudowano umocnienia. Na XI wiek przypadają: wzniesienie mocniejszych wałów, budowa drewnianego domu, tzw. chaty z beczką (siedziba naczelnika grodu – komesa), a także budowa pierwszego na grodzie kościoła z drewna i gliny. Z XII wieku, spod pióra Galla Anonima, pochodzą pierwsze zapisane wzmianki na temat grodu, opisujące walki Bolesława Krzywoustego ze swoim bratem Zbigniewem (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 6). Rozkwit ośrodka przypada przede wszystkim na czasy panowania Mieszka III Starego (ok. 1122–1202 roku), który ufundował kamienny kościół – kolegiatę św. Pawła, która nawiązuje do grupy kościołów jednonawowych, z płytkim prezbiterium zamkniętym półkolistą absydą (Buko, 2011, s. 245). Podczas badań wykopaliskowych natrafiono w niej na dwa groby przypisywane właśnie Mieszkowi III Staremu oraz jego synowi Mieszkowi, o których informuje również trzynastowieczna „Kronika wielkopolska” (Baranowski, Pudelko, Splitt, 2003, s. 100). W 1233 roku gród został zniszczony podczas walk i zdobyty przez Henryka Brodatego, który założył nowy ośrodek w odległości około 1,5 km na północ od dawnego grodu. Na Zawodziu pozostał jedynie ośrodek władzy kościelnej, który nie przetrwał jednak licznych powodzi oraz najazdu Krzyżaków w 1331 roku (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 7).

Aby dostać się na teren rezerwatu, należy wejść do budynku bramnego, w którym mieści się kasa oraz sklepik z pamiątkami. Zwiedzający mają możliwość zapoznania się w tym miejscu także z planem sytuacyjnym Rezerwatu Archeologicznego. Zwie-

dzanie rozpoczyna się od przejścia przez rekonstrukcję mostu oraz bramy wjazdowej, po obu stronach której znajdują się drewniane umocnienia. Następnie po lewej stronie znajduje się kamienna makieta grodu oraz rekonstrukcja kamiennego kurhanu związanego ze znajdującym się w tym miejscu cmentarzyskiem z grobami ciałopalnymi. Na prawo od bramy natomiast znajduje się makieta prezentująca wygląd znajdującej się w tym miejscu kolegiaty powstałej za czasów panowania Mieszka III Starego. Obecnie w miejscu kolegiaty oglądać można zrekonstruowane fundamenty jej przyziemi wraz z zaznaczonym w ich wnętrzu zarysem najstarszego drewnianego kościoła z XI wieku. Dodatkowo w domniemanym miejscu pochówku znajduje się rekonstrukcja płyty nagrobnej Mieszka Starego. Kolejną rekonstrukcją jest czworokątna, dwukondygnacyjna wieża obronno-mieszkalna. Belki podwalinowe rekonstrukcji drewnianej wieży zostały usadowione na mikropalach, aby umożliwić wgląd pod poziom „parteru”, gdzie znajdują się jej oryginalne, odsłonięte fundamenty. W południowo-wschodniej części rezerwatu odbudowano także fragment wału w konstrukcji drewniano-ziemnej (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 7). Na terenie grodu, pośrodku pagórka otoczonego dębami, umieszczono totem przypominający Świętowita, co związane jest z domniemanym ośrodkiem kultu pogańskiego, który w opinii niektórych badaczy mógł znajdować się na tym terenie. W celu ukazania zabudowy mieszkalnej podgrodzia zrekonstruowano siedem budynków różniących się od siebie nie tylko wielkością, ale i konstrukcją ścian (zrębowa, sumikowo-łatkowa i palisadowa) oraz pokryciem powierzchni dachu (trzcina lub dranice) (Baranowski, Ziąbka, 2008, s. 7). Wśród nich znajduje się karczma oraz chata komesa – rekonstrukcja budynku, w którym odnaleziono beczkę oraz m.in. czaszki koni. Atrakcję stanowi również średniowieczna kuźnia, w której zwiedzający mogą zapoznać się ze sprzętami i narzędziami kowalskimi. Tuż za zabudowaniami znajdują się zagroda dla zwierząt oraz uprawa trójpolowa. Ostatnim punktem na terenie rezerwatu jest jego część etnograficzna, w której zaprezentowano XVIII-wieczną chatę przeniesioną z dzielnicy Stare Miasto (Ziābka, 2008b, s. 28–29).

Rezerwat prowadzi działalność w zakresie edukacji oraz popularyzacji archeologii i dziedzictwa archeologicznego, której jednym z przykładów są działania w ramach archeologii eksperymentalnej. Podejmowane są tu przede wszystkim próby hodowli zwierząt gospodarskich, takich jak np. owce, z których pozyskiwane jest runo, a następnie przędzone są nici w celu podejmowania prób tkackich oraz prowadzona jest uprawa średniowiecznej roli (trójpolówka), w tym uprawa lnu, prosa oraz pszenicy. Najnowszym przedsięwzięciem w tym obszarze jest przygotowanie brogu – zaduszonego stogu, służącego do magazynowania snopów czekających na młóckę, który można oglądać na podgrodziu⁴. Pracownicy muzeum regularnie podejmują działania, takie jak odtwarzanie narzędzi, uzbrojenia i odzieży czy też średniowiecznych potraw. Dodatkowo na terenie grodu działa Kancelaria Komesa Mikołaja Bronisza, będąca pod pieczę grupy pasjonatów przeszłości odtwarzających codzienne życie w średniowiecznej Polsce. W ramach archeologii eksperymentalnej podejmowane są różne eks-

⁴ <https://www.facebook.com/RezerwatnaZawodziu> (dostęp: 15.09.2022 r.).

perymenty, jak m.in. farbiarstwo, produkcja włókiennicza, ługowanie, bartnictwo czy skrytorium. Jednym z ich projektów, publikowanym w mediach społecznościowych, jest ożywanie miniaturowego psałterza z Fécamp w scenarii Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu⁵.

W ofercie edukacyjnej rezerwatu znajdują się również lekcje muzealne o wielu wariantach tematycznych. Ich uczestnicy mogą zgłębić średniowieczne życie, dowiadując się o uzbrojeniu, kuchni czy tkactwie, a nawet, prowadząc własne wykopaliska, poczuć się jak mały archeolog⁶. Z kolei podczas wakacji oraz ferii zimowych organizowane są w formie półkolonii „Wakacje w Muzeum” oraz „Ferie na Zawodziu”, podczas których odbywają się warsztaty o tematyce związanej z obiektem. Zajęcia warsztatowe mają także miejsce podczas okazji, takich jak np. Dzień Matki, Dzień Dziecka, Wianki, Dzień Niepodległości itp.

Na terenie Rezerwatu odbywają się różne imprezy plenerowe, z których największą był cykliczny „Jarmark Archeologiczny”, odbywający się od połowy lat 90. XX wieku i niezmiennie wzbudzający zainteresowanie wśród mieszkańców i turystów. Od kilku lat został on zastąpiony „Festynem archeologicznym”. W przeddzień festynu dla uczniów i przedszkolaków organizowane są „żywe lekcje historii”. Do kolejnych „eventów” realizowanych przez Rezerwat Archeologiczny należą „Rodzinne weekendy na Zawodziu”, odbywające się w okresie wakacyjnym. Każdy weekend ma inny temat przewodni imprezy, przy której współpracują członkowie stowarzyszenia „Kalisy Wojowie Grodziska Zawodzie”, prezentując podczas warsztatów wiele elementów z życia we wczesnym średniowieczu.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ ILOŚCIOWYCH ORAZ JAKOŚCIOWYCH

Interpretacji wyników badań ilościowych (ankiet) dokonano za pomocą odpowiedzi na postawione pytania badawcze dotyczące odwiedzających, a przede wszystkim ich profilu, motywacji, źródła informacji czy odbioru obiektu, które dodatkowo skonfrontowano z wynikami badań jakościowych, tj. wywiadami z ekspertami oraz z literaturą przedmiotu.

Kto odwiedza rezerwat archeologiczny (charakterystyka odwiedzających)?

Dzięki analizie wyników przeprowadzonych przez autorkę ankiet, możemy stworzyć wstępny profil odwiedzających Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu. Na podstawie danych personalnych, które respondenci zadeklarowali w tzw. metryczkach, wynika, że obiekt odwiedzany jest w większości przez osoby spoza Kalisza,

⁵ <https://www.facebook.com/komesbronisz> (dostęp: 15.09.2022 r.).

⁶ <https://www.muzeumwkaliszu.pl/lekcje-muzealne.html> (dostęp: 15.09.2022 r.).

w wieku między 30 a 39 rokiem życia, posiadające wykształcenie wyższe, a wśród gości dominują kobiety. Przeciętny odwiedzający zainteresowany jest przede wszystkim zwiedzeniem obiektu, a jego/ jej świadomość na temat potrzeby działalności rezerwatów archeologicznych oraz ich walorów edukacyjnych jest wysoka. Wyniki badań dowiodły również, że zwiedzanie odbywa się najczęściej w gronie rodziny.

Profil ten jest zgodny z charakterystyką odwiedzających przedstawianą w literaturze przedmiotu. Dowiadujemy się z niej, że miejsca takie jak rezerваты są bardzo często odwiedzane przez rodziny (Chowaniec, 2010, s. 126), a imprezy plenerowe przyciągają licznych widzów, przede wszystkim dzieci (Pawleta, 2016a, s. 259).

Dodatkowo, porównując wyniki niniejszych badań z analizami przeprowadzonymi przez Armina Mikos von Rohrscheidta w latach 2009 i 2012, których przedmiotem był Szlak Piastowski, w którego skład wchodzi Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu, zauważyć można, że profil respondentów w obu przypadkach jest spójny. Odwiedzający to osoby z wykształceniem wyższym, w wieku między 30 a 49 rokiem życia, w większości kobiety (Mikos von Rohrscheidt, 2013, s. 228–230).

Motywacja skłaniająca zwiedzających do odwiedzenia rezerwatu

W analizie motywacji turystycznej pomocny jest model drabiny kariery turystycznej Pearce'a (Pearce, 1988, cyt. za: Nowacki, 2005, s. 241) wyodrębniający jej pięć stopni, kojarzonych z takimi czynnikami motywacyjnymi, jak: potrzeby biologiczne, bezpieczeństwo lub stymulacja, stosunki społeczne, dowartościowanie i rozwój indywidualny oraz samospełnienie. Kariera turystyczna może rozpocząć się na dowolnym stopniu i jest ona procesem ciągłym, a wraz ze wzrostem doświadczenia turysty wzrastać będzie chęć zaspokojenia „wyższych” potrzeb. Badania przeprowadzone wśród odwiedzających m.in. muzea na wolnym powietrzu (Biskupin, Szreniawa, Dziekanowice), w których skalę motywacji utworzono na podstawie modelu drabiny kariery turystycznej Pearce'a, wykazały, że dominujący był motyw społeczny (miłe spędzenie czasu z rodziną lub znajomymi), natomiast kolejny był motyw relaksacyjny (Nowacki, 2005, s. 241–245).

Jak wynika z ankiet, w przypadku Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu głównym motywem, którym kierowali się zwiedzający decydujący się na jego odwiedzenie, była chęć pokazania obiektu historycznego dzieciom oraz chęć atrakcyjnego spędzenia czasu. Dla Kaliszan czynnikiem decydującym była ciekawość, jak również chęć atrakcyjnego spędzenia czasu. Z kolei uczniowie klas 5–8 szkoły podstawowej zwykle odwiedzali rezerwat podczas wycieczki szkolnej lub z rodziną.

Na podstawie powyższych odpowiedzi można więc stwierdzić, że główne motywy odwiedzających to motywy edukacyjne oraz społeczne, takie jak chęć pokazania obiektu historycznego rodzinie oraz chęć atrakcyjnego spędzenia czasu. Także badania przeprowadzone wśród zwiedzających Szlak Piastowski wykazały, że aspekt rozrywki był jednym z elementów decydujących o podjęciu aktywności turystycznej przez zwiedzających (Mikos von Rohrscheidt, 2013, s. 233–234).

Skąd odwiedzający czerpią informację o organizowanych wydarzeniach?

Przeprowadzone badania wykazały, że odwiedzający czerpią informację o wydarzeniach organizowanych przez Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu głównie z internetu. Analizy wykazały również, że młodzież szkolna tylko w niewielkim stopniu spotkała się ze stroną internetową rezerwatu lub informacjami na jego temat w mediach społecznościowych. Wynika z tego, że choć internet jest głównym źródłem informacji o rezerwacie, nie docierają one tym kanałem do wszystkich grup wiekowych. Wielce prawdopodobne jest to, że forma publikowanych informacji zdecydowanie odbiega od standardów, do których przyzwyczajona jest młodzież. W związku z tym nie wyszukują oni samoistnie informacji o rezerwacie, co skutkuje tym, że z uwagi na stosowane przez media społecznościowe algorytmy, takie informacje nie są kierowane do tej grupy automatycznie. Biorąc natomiast pod uwagę niską frekwencję osób powyżej 60. roku życia, można wnioskować, że przekaz internetowy nie dociera do nich z powodu bariery wiekowej i braku odpowiednich narzędzi multimedialnych.

Z badań wynika również, że mieszkańcy Kalisza słabo orientują się w aktualnej ofercie rezerwatu. Aż co czwarty ankietowany w ogóle nie słyszał o żadnej ze zorganizowanych w 2021 roku przez rezerwat imprez. Dodatkowo ponad połowa respondentów nie uczestniczyła w żadnej z nich, a jako główny powód wskazała na brak informacji.

Zgodnie z literaturą przedmiotu do powszechnie stosowanych w polskiej turystyce metod reklamy zaliczyć można ogłoszenia prasowe, dystrybucję broszur i ulotek informacyjnych, katalogi imprez czy emisję reklam radiowych oraz telewizyjnych. Istnieją także inne, równie efektywne, lecz rzadziej stosowane sposoby, dzięki którym można dotrzeć do potencjalnego klienta. Jedną z takich form promocji są artykuły prasowe, które w zależności od potrzeb mogą różnić się objętością i tematyką, traktując o całym obiekcie lub tylko konkretnym „evencie” z nim związanym, a ich zaletą jest niewielki koszt, krótki czas realizacji oraz kontrola nad treścią i formą przekazu. Kolejnym są osobiste kontakty z osobami związanymi z mediami, którzy są potencjalnymi dystrybutorami informacji, co jest niezwykle istotne przy długofalowej, regularnej promocji. Także uczestnictwo w targach turystycznych może przynieść wiele korzyści, przez nawiązanie kontaktów z grupą ważnych partnerów lub klientów produktów turystyczno-kulturowych, takich jak choćby organizatorzy wycieczek. Podczas pobytu na targach istnieje również możliwość zorientowania się w podobnych, konkurencyjnych ofertach. Powszechnie wykorzystywanym przez zarządzających obiektami kulturami oraz zabytkowymi narzędziem jest internet, który oferuje szereg możliwości w postaci witryn internetowych przekazujących informację, poczty elektronicznej ułatwiającej kontakt czy newsletterów ofertowych. Bez względu na decyzję o zastosowaniu danej formy reklamy należy pamiętać o zdefiniowaniu odpowiedniej grupy jej odbiorców, o jej ciekawej i atrakcyjnej, ale również zrozumiałej treści, zawierającej dodatkowo informacje adresowe i kontaktowe oraz o odpowiednio wczesnym momencie jej wdrożenia (Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 402–409).

Dodatkowo jednym ze sposobów wzmocnienia pozycji rynkowej jest współpraca z innymi podobnymi obiektami w ramach działalności szlaków tematycznych, która umożliwia opracowanie wspólnych strategii marketingowych, dystrybucję informacji na dużą skalę oraz wymianę informacji rynkowej (Nowacki, 2014, s. 43).

Jak postrzegana jest działalność popularyzacyjna i edukacyjna rezerwatu?

Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego z 1992 roku wskazywała na tworzenie rezerwatów archeologicznych jako jednego z elementów, który chroni dziedzictwo archeologiczne oraz służy działaniom edukacyjnym, aby pobudzić i rozwinąć w opinii publicznej świadomość wartości dziedzictwa archeologicznego dla zrozumienia przeszłości, jak i niebezpieczeństw zagrażających temu dziedzictwu (Barcz, Cieślewicz, 2013, s. 44).

Już w drugiej połowie ubiegłego stulecia Witold Hensel (1973, s. 266–267; cyt. za: Kruczek, 2013, s. 3) wskazywał, że parki i rezerваты archeologiczne staną się impulsem do rozwoju turystyki aktywnej, dając okazję do pogłębiania świadomości historycznej. Współcześnie turyści nastawieni są właśnie na aktywniejsze spędzenie wolnego czasu, dzięki czemu pojawia się zapotrzebowanie na programy edukacyjne, gdzie można zdobyć dodatkową wiedzę (Ściborska-Kowalczyk, 2017, s. 68). Nowoczesne metody edukowania na temat przeszłości i jej popularyzacji przekazują wiedzę w sposób atrakcyjny, widowiskowy i aktywizujący, spełniając jednocześnie takie wymogi, jak powodowanie rozumienia, dostarczanie wiedzy oraz pobudzanie uczuć (Pawleta, 2011, s. 227–228).

Wyniki analiz ankiet dowiodły, że zarówno zdecydowana większość odwiedzających rezerwat, jak i samych mieszkańców Kalisza dostrzega potrzebę działalności Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu oraz uważa, że pobyt w rezerwacie archeologicznym poszerza ich świadomość historyczną i/lub archeologiczną. Pozytywnie oceniają walory edukacyjne oferty rezerwatu, wskazując także na konieczność organizacji większej liczby zajęć dla szkół, co świadczy o ich świadomości względem potrzeby popularyzacji dziedzictwa archeologicznego. Wśród młodzieży odpowiedzi były zróżnicowane, część z nich wyrażała zainteresowanie działaniami edukacyjnymi rezerwatu, była to jednak mniejszość w stosunku do wszystkich ankietowanych uczniów.

Także w opinii ekspertów rezerwat ma ogromny potencjał naukowo-edukacyjny, który jednak nie jest należycie wykorzystany. Leszek Ziábka wskazuje, że rezerwat ma bardzo dobre zaplecze historyczne oraz gospodarcze, a także odpowiednią obsługę w postaci zatrudnionych tam fachowców, dzięki czemu, także z pomocą zewnętrznych źródeł finansowania, jest on w stanie sprostać współczesnym wyzwaniom w zakresie popularyzacji archeologii oraz zmienić stereotypowe myślenie na jej temat. Również Mateusz Moszczański twierdzi, że obiekt ze względu na swoje atuty historyczne, posiadane rekonstrukcje oraz umiejscowienie w centrum Polski mógłby konkurować z takimi miejscami, jak Biskupin, Gniezno czy Wolin, a słabości obiektu

upatruje w błędnym zarządzaniu przez dyrekcję muzeum. O tym, że działania podejmowane w zakresie funkcji edukacyjnych w odniesieniu do lokalnych potrzeb są niewystarczające, wspomina także Małgorzata Walczak-Kubiak, zwracając uwagę na brak informacji na temat historii i znaczenia Grodu na Zawodziu dla mieszkańców Kalisza, zwłaszcza tych najmłodszych. W jej mniemaniu muzeum powinno organizować spotkania edukacyjne podnoszące świadomość wśród dzieci i młodzieży.

Jak odwiedzający oceniają obiekt?

Odpowiednie zagospodarowanie obiektu jest ważne ze względu na funkcje, jakie mają pełnić rezerwaty archeologiczne. Mają być przystosowane do zwiedzania, co jest również istotne z perspektywy coraz bardziej popularnej turystyki archeologicznej, w związku z którą turyści podróżujący do miejsc związanych z dziedzictwem archeologicznym oczekują w odwiedzanych obiektach odpowiedniego zaplecza turystycznego. Rezerwaty archeologiczne można również określić mianem zarządzanych atrakcji turystycznych, które definiowane są jako „miejsca, obiekty lub niewielkie obszary wydzielone z otaczającej przestrzeni, funkcjonujące przez cały rok i zarządzane w celu udostępnienia ich odwiedzającym” (Nowacki, 2014, s. 34). Produkt atrakcji turystycznych stanowią osobiste przeżycia zwiedzających, doznania, wrażenia poznawcze, edukacyjne, estetyczne, kontakty społeczne itp. Jest to produkt o charakterze mieszanym – usługowo-przedmiotowym, który podzielić można na dwie części: niedotykalną (obsługa) oraz dotykalaną (elementy materialne), przez co jest on trudny w efektywnej ocenie, która jednak jest wskazana w celu zapewnienia właściwie zarządzanych, wysokiej jakości, atrakcji turystycznych (Nowacki, 2001, s. 78). W przypadku rezerwatu w Kaliszu badana grupa wysoko oceniła ogólny wygląd obiektu. O pozytywnym odbiorze rezerwatu świadczy również deklaracja większości ankietowanych o powtórnym odwiedzeniu tego miejsca. Także poszczególne elementy infrastruktury oraz oferty rezerwatu oceniane były głównie dobrze oraz bardzo dobrze, przy czym przez mieszkańców Kalisza obiekt oceniony został nieco bardziej krytycznie niż przez ankietowanych bezpośrednio w rezerwacie. Podsumowując, najwyżej oceniono godziny otwarcia oraz dopasowanie oferty, najniżej parking i toalety. Pojedynczy respondenci zamieszczali również w ankietach dopiski o złym stanie technicznym obiektu czy konieczności remontu rekonstrukcji.

Z obserwacji dokonanych przez jednego z ekspertów Małgorzatę Walczak-Kubiak, która wielokrotnie oprowadzała turystów po obiekcie, wynika, że są oni zainteresowani odwiedzeniem rezerwatu, jednak na miejscu czują się rozczarowani ogólnym jego stanem, zwłaszcza brakiem możliwości skorzystania z wież widokowych, które według ekspertki stanowiły bardzo ważny punkt wycieczek. O mocnych i słabych stronach rezerwatu wspominał również Mateusz Moszczyński, wśród mocnych stron wymieniając lokalizację, historię miejsca, jego obsługę, infrastrukturę czy otoczenie przyrodnicze. Jako mankamenty wskazuje brak harmonogramu działań, problemową dyrekcję muzeum, brak odpowiedniego finansowania oraz reklamy.

Z jakich atrakcji najczęściej korzystają odwiedzający rezerwat?

Rezerваты archeologiczne charakteryzują się tym, że na ich terenie w miejscu przeprowadzonych uprzednio wykopalisk archeologicznych często stawiane są pełnowymiarowe rekonstrukcje zabudowy i budynków. Głównymi funkcjami rezerwatów archeologicznych są ochrona dziedzictwa archeologicznego, badania naukowe oraz edukacja i popularyzacja wiedzy, ale również funkcje rozrywkowe, mające na celu ożywienie ruchu turystycznego. Ze względu na swoją materialną formę są one realnym łącznikiem między zwiedzającymi a historią miejsca, w którym się znajdują, zaspokajając potrzebę kontaktu człowieka z przeszłością przez oddziaływanie na doznania zmysłowe-wzrokowe, słuchowe, zapachowe czy dotykowe (Pawleta, 2011, s. 229–231).

Wyniki analiz wykazały, że odwiedzający są przede wszystkim nastawieni na zwiedzanie rekonstrukcji średniowiecznej zabudowy, takiej jak brama z palisadą, wieża czy chaty. W wielu przypadkach zgłaszali oni ustnie rozczarowanie brakiem możliwości skorzystania z wieży widokowej, która w związku ze złym stanem technicznym jest zamknięta, jak również brak możliwości wejścia do poszczególnych chat. Dużą popularnością cieszy się również część etnograficzna rezerwatu, a dokładniej zwiedzanie XVIII-wiecznej chaty, która jest otwarta dla turystów, dzięki czemu mogą oni zapoznać się z bliska z wyposażeniem domostw z tamtego okresu. Wyraźnie widać więc, że zwiedzający pragną doświadczać historii przez bezpośrednie obcowanie z zabytkami oraz ich rekonstrukcjami, które są dla nich największą atrakcją (por. Pawleta, 2012; Blockley, 1998).

Co według odwiedzających podniosłoby atrakcyjność miejsca i jakie są ich oczekiwania?

Kategoryzując odpowiedzi odwiedzających rezerwat, można wyodrębnić cztery główne postulaty zgłaszane przez respondentów. Najczęściej wskazywali oni na brak oznakowania obiektu, twierdząc, że mają problem z kierunkiem zwiedzania oraz że informacje na temat zabytków i historii grodu są niewystarczające lub w ogóle ich nie ma. Można to odczytać zarówno z odpowiedzi, jakie udzielili w ankietach, jak również z osobistych obserwacji przeprowadzającej badania bezpośrednio w rezerwacie. Odwiedzający chętnie wypełniali ankietę, jednocześnie zadając wiele pytań na temat historii grodu czy znajdujących się w tym miejscu rekonstrukcji. Po ich zachowaniu zaobserwować można było, że jako zwiedzający rezerwat w swym zwiedzaniu-wędrówce czują się dezorientowani oraz osamotnieni. Zgłaszali oni również potrzebę zaopatrzenia obiektu w broszury i audioprzewodniki czy chęć zwiedzenia obiektu z przewodnikiem. Kolejne postulaty dotyczyły poszerzenia oferty rezerwatu przede wszystkim o zajęcia, które uczyłyby, ale również angażowały bezpośrednio zwiedzających, jak na przykład warsztaty garncarskie. Większość ankietowanych uważa także, że atrakcyjność rezerwatu znacznie wzrosłaby dzięki ofercie gastronomicznej,

która wpisywałaby się w ogólne założenia historyczne obiektu i serwowałaby tzw. „swojską kuchnię”.

Zdanie ekspertów na ten temat było spójne ze zdaniem respondentów. Na problem związany z brakiem bazy edukacyjnej, takiej jak przewodniki, oznakowania czy prezentacje multimedialne uwagę zwracała Małgorzata Walczak-Kubiak. Poruszyła też kwestię infrastruktury, w tym gastronomii, która potrzebna jest dla prawidłowego funkcjonowania i rozwoju ruchu turystycznego. Według Mariusza Moszczyńskiego atrakcyjność rezerwatu podniosłyby działania związane z organizowaniem na jego terenie lekcji żywej historii, odtwórstwem historycznym i archeologią eksperymentalną, a różnorodna tematyka działań tworzyłaby ofertę dla wszystkich zwiedzających bez względu na ich wiek. Natomiast Leszek Ziąbka wskazuje na odpowiednie zarządzanie i współpracę na poziomie lokalnym, a także konieczność ciągłego rozwoju przez szukanie coraz to nowszych, atrakcyjniejszych form przekazu wiedzy historycznej czy archeologicznej. Jego propozycją na podniesienie atrakcyjności rezerwatu są ścieżki edukacyjne, stanowiska małego archeologa czy wypożyczalnia strojów średniowiecznych.

Czy rezerwat jest atrakcyjnym miejscem dla lokalnej społeczności?

Kontekst społeczny, w którym dana instytucja jest osadzona, stanowi istotny wpływ na jej funkcjonowanie, a społeczne wyobrażenie na temat jej funkcji kształtowane jest za pomocą takich czynników, jak zmieniająca się struktura społeczeństw, sposób podejścia do różnic kulturowych i etnicznych, ewolucja wzorów uczestnictwa w kulturze czy procesy rynkowe. W związku z tym, aby nie pozostać instytucją działającą niejako obok społeczeństwa, musi ona na bieżąco reagować na oczekiwania odwiedzających, a także pozostać otwarta na perspektywy, poglądy i wiedzę swoich gości oraz zapewnić im przestrzeń sprzyjającą ich wymianie (Nieroba, 2019, s. 106–107). Dodatkowo, za pomocą dostępnych narzędzi marketingowych, powinna ona wzmacniać pozycję miejsca spotkań, społecznego dialogu i konfrontacji z kulturowym dziedzictwem przeszłości i współczesnością (Gawęł, 2011, s. 56–57).

Analizy dowodzą, że choć mieszkańcy Kalisza nie są częstymi gośćmi w rezerwacie, to poleciliby go jako atrakcję turystyczną miasta. Spośród tych, którzy odwiedzili rezerwat, ponad połowa twierdzi, że skorzysta z jego oferty ponownie i – co również bardzo ważne – żaden z ankietowanych nie zadeklarował, że nigdy więcej tego nie zrobi. Jednak, analizując pytania ankiety, wnioskować można, że rezerwat nie jest wystarczająco atrakcyjnym miejscem dla mieszkańców Kalisza, a mimo to miejsce te nie jest im do końca obojętne. W przytoczonej przez Leszka Ziąbkę historii działalności na terenie obecnego rezerwatu zauważyć można, że od samego początku miejsce to miało duży wpływ na lokalne społeczności, które angażowały się w jego promocję. Działały tu lokalne grupy historyków, regionalistów, powstało tu m.in. „Bractwo Rycerskie Ziemi Kaliskiej”, a sam archeolog powstanie rezerwatu nazywa oddolnym ruchem społecznym, wspominając przy tym ogromne zaangażowanie kaliskiej młodzieży.

W opinii Małgorzaty Walczak-Kubiak Rezerwat Archeologiczny na Zawodziu ma szansę zostać ważnym obiektem kaliskiej turystyki kulturowej, jednak, aby tak się stało, należy spełnić wiele przesłanek, przede wszystkim w postaci odpowiedniego zarządzania obiektem oraz jego skutecznej promocji. Dziedzictwo kulturowe jest bowiem bardzo ważnym elementem tożsamości miejsca, stanowiącym czynnik integrujący lokalną społeczność oraz może być podstawą budowania produktu turystycznego danego obszaru, przez co służy rozwojowi turystyki, a zatem i lokalnemu rozwojowi gospodarczemu (Czernek, 2016, s. 44). Należy podkreślić również jego rolę jako zasobu wykorzystywanego dla zrównoważonego rozwoju regionalnego, przy czym należy je wykorzystywać w taki sposób, aby uzyskać możliwie jak największą długoterminową korzyść dla obecnych oraz przyszłych pokoleń (Pawleta, 2021, s. 309, 311).

Działania kaliskiej placówki wspierane są także przez Urząd Miasta Kalisza. Jak informuje Prezydent Kalisza Krystian Kinastowski, z budżetu miasta w latach 2017–2020 udzielono wsparcia organizacji kolejnych edycji plenerowych festynów archeologicznych kwotą 120 000 złotych, co służyć miało popularyzacji wiedzy o początkach państwowości polskiej. Miasto dysponuje również materiałami promocyjnymi dotyczącymi grodu oraz rezerwatu, które dostępne są w Informacji Turystycznej mieszczącej się w Ratuszu. Do dyspozycji zwiedzających pozostaje wiele informacji w postaci ulotek czy broszur, jak również propozycji szlaków tematycznych, w których uwzględniany jest kaliski rezerwat. Dodatkowo jedną z form popularyzacji dziedzictwa historyczno-kulturowego wśród mieszkańców jest zaangażowanie samorządu w rozwój produktu turystyki kulturowej „Kalisz – Miasto na Szlaku Piastowskim” oraz „Kalisz – początki Państwa Polskiego” przez współdziałanie z organizatorami jarmarków archeologicznych, biesiad piastowskich czy innych plenerowych imprez.

KONCEPCJA PROGRAMOWO-ORGANIZACYJNA REZERWATU ARCHEOLOGICZNEGO W KALISZU-ZAWODZIU

Koncepcja programowo-organizacyjna powstała na podstawie interpretacji wyników przeprowadzonych badań, a głównym jej celem jest efektywna popularyzacja archeologii przez zwiększenie liczby odwiedzających rezerwat, co można osiągnąć dzięki zmianom w zakresie źródeł informacji, rewitalizacji obiektu, poszerzeniu oferty oraz budowie pozytywnego wizerunku wśród mieszkańców Kalisza.

Głównym źródłem informacji na temat rezerwatu jest internet. Rezerwat jako oddział Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej posiada swoją podstronę na stronie głównej Muzeum, a także stronę na Facebooku oraz kanał na Youtube. Jednak tak ważny obiekt, zarówno dla lokalnej, jak i państwowej historii powinien mieć samodzielną stronę internetową. Osobna witryna internetowa szeroko omawiałaby działalność rezerwatu, ale również przedstawiałaby historię osadnictwa na jego terenie, historię samego grodu oraz etapy jego powstawania. Przybliżałaby również zagadnienia związane z przeprowadzanymi tu wielokrotnie badaniami archeologicznymi, przez publikowanie literatury w tym zakresie czy stworzenie internetowej bazy danych zna-

leżisk, które zostały przekazane do muzeum. Pomocne w pozyskaniu zainteresowania wśród młodszych grup wiekowych byłyby z pewnością media społecznościowe, takie jak Facebook, Instagram, Tweeter czy nawet TicToc. Kampanie reklamowe proponowane przez wymienione serwisy nie są drogie, są bardzo łatwe w obsłudze i intuicyjne oraz pozwalają na wybór interesującej nas grupy docelowej.

Rezerwat powinien także dotrzeć z przekazem do tych, dla których internet może stanowić barierę. Chodzi tu przede wszystkim o osoby starsze oraz wykluczone pod względem materialnym. W tym celu konieczna jest współpraca z mediami, takimi jak telewizja, prasa czy radio, pomocne mogą być również plakatowe kampanie informacyjne.

Jedną z priorytetowych spraw, którą należy wykonać w celu zwiększenia frekwencji turystów, jest rewitalizacja i modernizacja obiektu. W pierwszej kolejności niezbędna jest naprawa uszkodzonych rekonstrukcji drewnianych bramy, wieży czy wału skrzyniowego. Elementy te są niezwykle istotne: przyciągają turystów, wpisują się w otaczający gród krajobraz, stanowią tło dla wszelkiego rodzaju imprez plenerowych. Interwencji wymagają również elementy komunikacyjne, przy czym obiekt powinien zostać dostosowany do potrzeb różnych grup wiekowych (przede wszystkim starszych) czy osób z różnymi niepełnosprawnościami. Remontu i konserwacji wymagają również drewniane ogrodzenia oraz makiety kolegiaty i grodziska. Dodatkowo należałoby zadbać o infrastrukturę pomocniczą, taką jak toalety czy parking, z którego konieczne jest wykonanie dogodnego przejścia do wejścia rezerwatu. Wskazane jest również uprzątniecie całego obiektu, aby sprawiał wrażenie zadbanego.

Kolejnym krokiem powinno być rozmieszczenie oznakowań: przy wejściu do rezerwatu dużej tablicy informacyjnej z planem i kierunkiem zwiedzania, a następnie przy kolejnych rekonstrukcjach najważniejszych informacji na ich temat. Tablice takie powinny zawierać opisy w przynajmniej dwóch językach – polskim i angielskim oraz dodatkowo, dla chcących poszerzyć swoją wiedzę, kody QR z dodatkowymi informacjami. Niezwykle pomocne byłoby zaopatrzenie obiektu w audioprzewodniki, co pozwoliłoby na wygodne i swobodne zwiedzanie obiektu przy jednoczesnym zgłębianiu wiedzy na jego temat.

Ponieważ badania dowiodły, że rezerwat najczęściej odwiedzany jest przez rodziny z dziećmi, z myślą o najmłodszych zwiedzających należałoby zaopatrzyć obiekt w edukacyjny plac zabaw wraz z miejscem na odpoczynek dla całej rodziny. Teren obiektu jest również wystarczający na umieszczenie gastronomii, co wspólnie z placem zabaw dałoby efekt części rekreacyjno-wypoczynkowej, której w opinii odwiedzających bardzo brakuje.

Edukacja odwiedzających powinna rozpoczynać się od momentu, w którym przekraczają oni wejście rezerwatu archeologicznego. Już przed przystąpieniem do zwiedzania obiektu należałoby zapoznać ich z ogólnym jego planem oraz kierunkiem zwiedzania, a także z rysem historycznym miejsca. Funkcję taką doskonale spełniają wystawy, których elementem są filmy przybliżające najważniejsze fakty dotyczące zabytków. Idealnym miejscem na wystawę multimedialną jest budynek bramny, w którym znajdują się kasy biletowe, a on sam pełni funkcję wejścia do rezerwatu.

Po takim „wprowadzeniu” zwiedzanie, ze względu na posiadane podstawy wiedzy na temat odwiedzanego miejsca, jest bardziej efektywne i świadome.

Kolejnym krokiem jest wprowadzenie do oferty rezerwatu nowych atrakcji o walorach edukacyjnych. Ogólnie ofertę można podzielić na kilka bloków tematycznych, z których temat przewodni dotyczyłby czasów grodowych – od jego powstania aż po schyłek – i przybliżał historię okresu wczesnopiastowskiego. W tym celu średniowieczna zabudowa powinna zostać udostępniona bez ograniczeń dla zwiedzających, a chaty, z których każda powinna przedstawiać inną ekspozycję, powinny zostać wyposażone w liczne repliki średniowiecznych przedmiotów. Wszystko to powinno zostać zaopatrzone w dokładne opisy: przedstawiające technikę budowy chat, informujące o ich przeznaczeniu i wyposażeniu oraz ich chronologii. Życie w okresie średniowiecza można również przybliżyć zwiedzającym za pomocą licznych zajęć angażujących, np. przez warsztaty związane z rzemiosłem, jak garncarstwo, ciesielstwo, bartnictwo, rogownictwo, tkactwo czy kowalstwo. Na terenie rezerwatu znajduje się warsztat kowalski, a na podstawie badań archeologicznych można by przygotować kolejne podobne stanowiska związane z rzemiosłem, np. warsztat kamieniarsko-rogowiarski. Aby lepiej zobrazować życie minionej epoki, warto by rozważyć wprowadzenie inscenizacji historycznych, prezentowanych przez grupy rekonstrukcyjnych czy studentów archeologii, dzięki którym zwiedzający mieliby okazję do odbycia angażującej „podróży w czasie”.

Najsławniejszym władcą Zawodzia był Mieszko III Stary, za którego rządów gród w Zawodziu przeżywał swój rozkwit, czego dowodem są relikty romańskiej kolegiaty, w której spoczął władca. Zawodzie, jako dawna siedziba księcia, powinna być więc swego rodzaju kompendium wiedzy na temat jego rządów, jednocześnie przybliżając dzieje Polski dzielnicowej. Oprócz przekazu edukacyjnego, zwiedzającym można zaproponować zajęcia nawiązujące do czasów Mieszka III, np. związane z mennicą książęcą bicie pamiątkowych monet, tworzenie witraży na wzór tych z kolegiaty czy warsztaty związane z architekturą romańską.

Część etnograficzna, która reprezentowana jest przez XVIII-wieczną chatę przeniesioną ze starego miasta w Kaliszu, stanowiłaby następny blok tematyczny, omawiający lokalne tradycje i zwyczaje. Chata, dzięki swojej dostępności dla zwiedzających oraz mieszczącym się w niej ekspozycjom, stanowi atrakcyjny punkt na mapie rezerwatu. Warto pełniej wykorzystać jej potencjał przez przygotowanie w jej wnętrzu stałego miejsca przeznaczonego na warsztaty etnograficzne, gdzie w ramach zwiedzania odbywałyby się zajęcia manualne inspirowane tradycyjnym rękodziełem. Również odpowiednie zagospodarowanie terenu wokół chaty, w postaci ogrodu ziołowego z tablicami informacyjnymi na temat uprawianych gatunków roślin i ich zastosowania, niewątpliwie wpłynęłoby na walory edukacyjne obiektu.

Ostatni blok tematyczny nawiązywałby do domniemanego kultu pogańskiego oraz znajdującego się na terenie rezerwatu kopca i przybliżałby zwiedzającym elementy kultu słowiańskiego przez organizowanie nawiązujących do dawnych wierzeń warsztatów oraz imprez plenerowych, takich choćby, jak Jare Gody, Noc Kupały, Dziady Jesienne i Szczodre Gody. Tematyka ta jest ostatnio niezwykle pożądana, natomiast widowiskowość obrzędów przyciąga wielu turystów.

Również istniejące atrakcje należałoby skorygować zgodnie z opinią zwiedzających, do których przecież oferta jest skierowana. Chodzi tu przede wszystkim o dodatkowe atrakcje proponowane podczas plenerowych wydarzeń tematycznych. Przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy wywiady i ankiety wykazały, że korzysta z nich najmniejszy odsetek zwiedzających, co spowodowane może być zbyt krótkim czasem ich trwania w stosunku do godzin otwarcia samego obiektu, dlatego goście, którzy zdecydują się na zwiedzanie bardzo wcześnie lub bardzo późno, nie mają możliwości uczestniczenia w nich.

Bardzo ważne są także działania z zakresu archeologii eksperymentalnej, na które w związku z ich charakterem popularyzacyjno-edukacyjnym powinien być kładziony zdecydowanie większy nacisk. Oprócz nagrywanych przez pracowników rezerwatu filmów udostępnianych następnie w internecie przeprowadzane eksperymenty powinny znaleźć odzwierciedlenie w opracowaniach naukowych przygotowywanych w ramach muzeum oraz udostępnianych gościom broszurach informacyjnych. Wskazane byłyby również pokazy dla publiczności czy czasowe wystawy posterowe na terenie obiektu.

Aby dotrzeć z ofertą do lokalnych społeczności i stworzyć atrakcyjny w ich odbiorze ośrodek kultury, w którym spędziliby chętnie swój wolny czas, w pierwszej kolejności należałoby przeprowadzić dodatkowe badania sondażowe, które pozwoliłyby określić ich preferencje i oczekiwania, co umożliwiłoby dobranie odpowiedniej kampanii marketingowej skierowanej do mieszkańców Kalisza. Przykładowo respondentów można zapytać, gdzie w ich odczuciu powinny być zamieszczane informacje na temat zorganizowanych przez rezerwat imprez lub jakie miejsca są dla nich atrakcyjne i dlaczego. Analiza tak skonstruowanych pytań umożliwiłaby sprofilowanie i ulepszenie docierania z bieżącymi informacjami o działalności rezerwatu.

Oprócz kampanii reklamowej wskazana byłaby również przeprowadzona na szeroką skalę kampania edukacyjna, która podniosłaby świadomość mieszkańców na temat zabytków oraz ich znaczenia dla lokalnych społeczności. Jednocześnie rezerwat powinien zwiększać swoją obecność w sferze kultury lokalnej przez promowanie i zainteresowanie historią regionu. Pomocna byłaby w tym współpraca z lokalnymi władzami, ośrodkami kultury, stowarzyszeniami czy mediami, które powinno się zainteresować działalnością rezerwatu.

Jedną z ważnych dla mieszkańców kwestii poruszanych podczas przeprowadzanych ankiet było stworzenie specjalnej oferty dedykowanej dla uczniów lokalnych szkół. Lekcje muzealne dostępne na terenie rezerwatu stanowią dobrze przygotowaną, różnorodną ofertę, z którą można by zaznajomić kaliskich pedagogów, zwłaszcza nauczycieli historii, oraz różnego typu placówki opiekuńcze.

Częstą praktyką w muzeach jest wolontariat. Ten zaproponowany przeze mnie byłby wolontariatem międzypokoleniowym, który miałby szansę przyciągnąć do rezerwatu te grupy wiekowe, wśród których – zgodnie z analizami – było najmniej odwiedzających, tj. osób poniżej 30 oraz powyżej 60 roku życia. Byliby oni odpowiedzialni za pomoc przy tworzeniu i prowadzeniu zajęć edukacyjnych, organizacji imprez plenerowych oraz po odpowiednim przeszkoleniu, obsłudze zwiedzających.

Współdziałanie ze sobą wolontariuszy w tak rozległym przedziale wiekowym stanowiłoby pomost międzypokoleniowy, który integrowałby mieszkańców Kalisza. Praca taka pozwoliłaby im na zdobywanie nowych doświadczeń i umiejętności, poznanie nowych ludzi oraz zdobywanie dodatkowej wiedzy, a także – co bardzo ważne – przyczyniłaby się do pozytywnego postrzegania i odbioru rezerwatu oraz prowadzonej na jego terenie działalności.

PODSUMOWANIE

Współcześnie obiekty, takie jak rezerwaty archeologiczne oraz organizowane przez nie festyny oraz festiwale, cieszą się rosnącą popularnością, co jest odzwierciedleniem zmian, jakie zachodzą w świadomości społecznej przez wzrost zainteresowania przeszłością. W coraz większym stopniu dostrzegane i doceniane są walory dziedzictwa kulturowego, które stają się również częstą destynacją turystyczną, ze względu na możliwość aktywnego i ciekawego spędzania czasu, przy jednoczesnym obcowaniu z zabytkami. Realizowane przez rezerwaty działania edukacyjne i popularyzacyjne tworzone są jednak często z pominięciem konsultacji społecznych z potencjalnymi odbiorcami oferty, przez co, mimo odpowiednich walorów edukacyjnych, oferta nie jest atrakcyjna, a działania stają się nieefektywne.

W niniejszym artykule podjęta została tematyka związana z rolą rezerwatów archeologicznych w edukacji i popularyzowaniu archeologii na przykładzie działalności Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu. Omawia on problematykę definiowania rezerwatów archeologicznych, prezentuje ich charakterystykę oraz stosowane w nich sposoby upowszechniania wiedzy. Jest również próbą zwrócenia uwagi na konieczność i znaczenie przeprowadzania regularnych badań społecznych wśród odwiedzających oraz potencjalnych odbiorców oferty.

Badania, podczas których za pomocą ankiet i wywiadów przebadano w sumie 191 respondentów, dotyczą kwestii związanych z działalnością Rezerwatu Archeologicznego w Kaliszu-Zawodziu. Dzięki ich wynikom udało się uzyskać wiele cennych informacji, przede wszystkim dokonać charakterystyki profilu zwiedzających oraz motywacji, jakie nimi kierowały podczas podejmowania decyzji o odwiedzeniu rezerwatu. Udało się również wskazać źródła informacji, z których odwiedzający czerpią wiedzę na temat rezerwatu i organizowanych przez niego wydarzeń, co jest niezwykle istotne przy planowaniu kampanii marketingowych, mających na celu zwiększenie frekwencji wśród zwiedzających. Bardzo ważne są także informacje traktujące o postrzeganiu rezerwatu przez ankietowanych – o jego działalności popularyzatorskiej i edukacyjnej, o ogólnym odbiorze obiektu czy o atrakcjach, z których najchętniej korzystali, jak również o ich oczekiwaniach względem rezerwatu i jego oferty.

Wiedza zebrana w trakcie badań, w tym krytyczne uwagi ankietowanych, stały się podstawą do przeanalizowania i ewaluacji działalności rezerwatu oraz jego restrukturyzacji, a następnie stworzenia koncepcji programowo-organizacyjnej omawianego

obiektu, w celu zwiększenia atrakcyjności rezerwatu przez, przede wszystkim, odpowiednio dobraną ofertę i tym samym podniesienia poziomu efektywności działań popularyzatorskich oraz edukacyjnych. Zakłada ona cztery główne postulaty: wdrożenie zmian w sposobie informacji na temat obiektu, rewitalizację jego otoczenia i infrastruktury, poszerzenie oferty oraz aktywizację lokalnej społeczności. Należy również zaznaczyć, że w celu weryfikacji zebranych informacji badania powinny zostać powtórnie przeprowadzone na zdecydowanej próbie statystycznej, a następnie cyklicznie powtarzane, co w przyszłości umożliwiłoby dokonanie analizy porównawczej efektywności działań rezerwatu na przestrzeni lat.

BIBLIOGRAFIA

- Augustyniak, J. (1973). Z zagadnień ekspozycji zabytków archeologicznych in situ: problemy ekspozycji na grodzisku. *Ochrona Zabytków*, 26/4(103), 270–283.
- Baranowski, T., Pudelko, E., Splitt, J. A. (2003). *Pradzieje i wczesne średniowiecze regionu kaliskiego*. Kalisz: MOZK.
- Baranowski, T., Ziąbka, L. (2008). Dziedzictwo kulturowe Europy. Gród kaliski na Zawodziu. *Kalisia Nowa*, 6, 5–7.
- Barcz, D., Cieślęwicz, J. (2013). Zagospodarowanie turystyczne dziedzictwa archeologicznego w Poznaniu – stan obecny i możliwy rozwój. *Turystyka Kulturowa*, 1(2013), 44–58.
- Blockley, M. (1998). Społeczny kontekst rekonstrukcji archeologicznych. W: Kobylński, Z. (red.), *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie* (s. 72–91). Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Buko, A. (2011). *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – Hipotezy – Interpretacje*. Warszawa: TRIO.
- Buko, A. (2012). Ośrodki centralne a problem najstarszego patrymonium dynastii Piastów. *Archeologia Polski*, 57(1–2), 133–159.
- Bursche, A., Chowaniec, R. (2009). Festyn archeologiczny w Biskupinie: komercyjny odpust czy promocja dziedzictwa archeologicznego. W: Kaim, B. (red.), *Blisko i daleko. Księga Jubileuszowa Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* (s. 69–77). Warszawa: IA UW.
- Chowaniec, R. (2010). *Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i popularyzacji*. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Czernek, K. (2016). Dziedzictwo kulturowe i jego rola w kształtowaniu tożsamości miejsca oraz relacji wśród lokalnej społeczności. *Turystyka Kulturowa*, 6(2016), 79–89.
- Dąbrowski, K. (1977). Miejsce rezerwatów archeologicznych w kształtowaniu środowiska naturalnego. *Wiadomości Archeologiczne*, 62, 3–7.
- Edensor, T. (2004). *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gawęł, Ł. (2011). Muzeum w przestrzeni publicznej. Przyczynek do praktyki zarządzania instytucjami kultury. *Zarządzanie publiczne*, 3(15), 51–63.
- Hensel, W. (1973). *Archeologia żywa*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- Kobylński, Z. (2005). Europejskie rezerwaty archeologiczne – tradycje, cele, funkcje, możliwości badawcze. W: Urbańczyk, E. (red.), *Poszerzenie Unii szansa dla miast Europy. Samorząd, rozwój, integracja europejska* (s. 45–76). Kalisz – Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Kaliszu.
- Konopka, M. (1980). Rezerwaty archeologiczne w Polsce – problem definicji i liczby. *Ochrona Zabytków*, 33(4), 292–298.

- Kruczek, Z. (2013). Skansen archeologiczny „Karpacka Troja” – kreacja nowej atrakcji turystycznej i ocena jej jakości. W: B. Krakowiak, A. Stasiak, B. Włodarczyk (red.), *Kultura i turystyka – miejsca spotkań* (s. 207–223). Łódź: Regionalna Organizacja turystyczna Województwa Łódzkiego.
- Łęcki, W. (1992). *Słownik krajoznawczy Wielkopolski*. Warszawa – Poznań: PWN.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2008). *Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno: GH-WSM Milenium.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2013). *Szlak Piastowski w przebudowie. Struktura, zarządzanie, oferta kulturowo-turystyczna*. Kraków: Proksenia.
- Nieroba, E. (2019). Muzeum jako przestrzeń dialogu. O koncepcji zwrotu edukacyjnego w muzeum. *Kultura Współczesna*, 2(105), 106–115.
- Nowacki, M. (2001). Analiza jakości produktu atrakcji turystycznych na przykładzie muzeów i innych obiektów dziedzictwa zachodniej Polski. *Muzealnictwo*, 43, 78–86.
- Nowacki, M. (2005). Motywy osób zwiedzających atrakcje kulturowe. *Turystyka i Rekreacja*, 1(2005), 241–245.
- Nowacki, M. (2014). Zarządzanie atrakcjami turystycznymi w świetle aktualnych badań. *Folia Turistica*, 31, 31–51.
- Paardekooper, R. (2012). *The Value of an Archaeological Open-air museum is in its Use. Understanding Archaeological Open-air Museums and Their Visitors*. Leiden: Leiden University Press.
- Paardekooper, R. (2014). The History and Development of Archaeological Open-Air Museums in Europe. W: J. Reeves Flores, R. Paardekooper (red.), *Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology* (s. 147–166). Leiden: Sidestone Press.
- Pawleta, M. (2011). Zabawa w przeszłość. Współczesne formy popularyzowania oraz przekazywania wiedzy na temat odległej przeszłości. W: G. Leszczyński (red.), *Sztuka dla dziecka: tradycja we współczesności* (s. 225–241). Poznań: Centrum Sztuki Dziecka w Poznaniu.
- Pawleta, M. (2012). Rekonstrukcje i inscenizacje przeszłości w perspektywie turystyki archeologicznej w Polsce. W: J. Gancarski (red.), *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna szansą na rozwój turystyki* (s. 364–387). Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie.
- Pawleta, M. (2014). Rola zabawy jako czynnika kształtującego świadomość konieczności ochrony dziedzictwa archeologicznego we współczesnej Polsce. W: B. Szmygin (red.), *Nauczanie i popularyzacja ochrony dziedzictwa* (s. 215–228). Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Politechnika Lubelska.
- Pawleta, M. (2016). *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pawleta, M. (2016a). Festyny archeologiczne: pomiędzy edukacją, popularyzacją a komercjalizacją. *Raport*, 11, 257–275.
- Pawleta, M. (2021). Dziedzictwo archeologiczne w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju. *Zarządzanie w Kulturze*, 22, 305–322.
- Pearce, P. (1988). *The Ulysses Factor. Evaluating Visitors in Tourist Settings*. New York: Springer – Verlag Publisher.
- Piotrowski, W. (2006). Rezerwat archeologiczny w Biskupinie na tle wybranych rezerwatów archeologicznych w Europie. W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów żelaza w Europie Środkowej* (s. 327–365). Biskupin – Wrocław: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie.
- Piwocki, K. (1961). Zabytek, rezerwat, park kultury – muzeum w plenerze. *Ochrona Zabytków*, 14(3–4), 3–4.
- Radlicki, A. (2008). Zawodzie – nowa atrakcja turystyczna dla miłośników historii. W: *Zawodzie – kaliski gród piastowski* (s. 4–5). Kalisz: Miasto Kalisz.
- Rajewski, Z. (1958). O rezerwach archeologicznych w Polsce. *Wiadomości Archeologiczne*, 25, 240–247.
- Rajewski, Z. (1964). Pokaz zabytków w terenie. *Wiadomości Archeologiczne*, 30, 102–116.

- Sołoma, Ł. (2002). *Metody i techniki badań socjologicznych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Ściborska-Kowalczyk, I. (2017). Konsumenci w turystyce muzealnej. *Turystyka Kulturowa*, 5(2017), 60–73.
- Werczyński, D. (2011). Atrakcje dla turystyki archeologicznej w Polsce. Rezerwaty archeologiczne oraz muzea archeologiczne i zbiory zabytków ruchomych. W: M. Kuczera (red.), *Nowe trendy w naukach humanistycznych i społeczno-ekonomicznych*. T. 2 (s. 35–42). Kraków: Creativetime.
- Ziąbka, L. (2008a). Nie tylko z myślą o turystach. W: *Zawodzie – kaliski gród piastowski* (s. 6–11). Kalisz: Miasto Kalisz.
- Ziąbka, L. (2008b). Kaliski gród Piastów na Zawodziu – dziedzictwo kulturowe Europy. *Inżynieria Ekologiczna*, 20, 26–33.

DISSEMINATION OF ARCHAEOLOGY: A CASE STUDY OF THE ARCHAEOLOGICAL RESERVE IN KALISZ-ZAWODZIE

Summary

The subject of this article is related to the role of archaeological reserves in the education and popularization of archaeology. Due to the increasing popularity of various types of outdoor events organized by the reserves, they must, through their offer, meet the expectations of visitors and at the same time, in an attractive and engaging way, provide them with knowledge about the visited monuments.

The article discusses the issues of defining archaeological reserves, presents their characteristics and the methods of disseminating knowledge used in them, such as experimental archaeology, museum lessons and archaeological workshops, reconstructions, festivals or historical re-enactments. It also introduces the history of the Archaeological Reserve in Kalisz-Zawodzie, whose activity has been analyzed through quantitative and qualitative research. Interpreting their results made it possible to characterize the profile of visitors and learn about their motivations when making decisions to visit the reserve, as well as indicate sources of information from which visitors learn about the reserve and the events organized by it. The research also provided information on the perception of the reserve's popularization and educational activities by the respondents, as well as the general perception of the facility or the attractions they most willingly used, as well as their expectations of the reserve and its offer.

On the basis of the collected information, the program and organizational concept of the discussed facility was created, the aim of which is to increase the attractiveness of the reserve through an offer appropriately selected to the needs of visitors, which is to lead to an increase in the effectiveness of popularization and educational activities. The concept assumes four main postulates: implementation of changes in the method of information about the facility, revitalization of its surroundings and infrastructure, extension of the offer and activation of the local community.

The article is also an attempt to draw attention to the necessity and importance of conducting regular social surveys among visitors, which is important when creating an offer, checking its effectiveness or planning marketing campaigns aimed at increasing attendance among visitors.

